

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

PƏRVİN AYDIN QIZI CƏFƏROVA

**AZƏRBAYCANDA MƏKTƏBƏQƏDƏR PEDAQOGİKANIN
İNKİŞAFI (XX ƏSRİN İKİNCİ YARISI - XXI ƏSRİN
ƏVVƏLLƏRİNDƏ)**

5804.01 – Ümumi pedaqogika, pedaqogikanın və təhsilin tarixi

**Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin İbtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Fərrux Abbas oğlu Rüstəmov**
əməkdar elm xadimi, pedaqogika üzrə
elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Əjdər Əbdülhüseyn oğlu Ağayev**
pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
professor, əməkdar müəllim

Laləzar Kazım qızı Cəfərova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: Sumqayıt Dövlət Universitetinin Pedaqogika və psixologiya kafedrası

Müdafiə “03__”__10_____ 2014-cü il, saat____ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 02.061 Dissertasiya şurasının iclasında kiçik akt zalında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1000, Bakı şəhəri, Üzeyir Hacıbəyov küçəsi 34.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “__”____ 2014- cü ildə göndərilmişdir

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi:**

K. R. Quliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

TƏDQİQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Ulu öndər Heydər Əliyev çox haqlı olaraq qeyd edirdi ki, XXI əsrdə yalnız yüksək elmi potensiala və elmi tutumlu texnologiyaya malik ölkələr öz xalqları üçün xoşbəxt və firavan həyat tərzini təmin etmək imkanına malik olacaqlar. Müdrikcəsinə deyilmiş bu fikir qloballaşan və elmi-texniki inqilabın ən yüksək mərhələsini yaşayan dünyada öz aktuallığını hər gün göstərir. Ona görə də Azərbaycanda ictimai-siyasi, mədəni həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, elm sahəsində də islahatlara xüsusi önəm verilir. Bu da təbiidir. Elmdə islahatların düzgün və səmərəli aparılması elmin inkişafının mühüm şərtlərindən biridir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan elmində islahatların aparılması ilə bağlı Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında” 10 aprel 2008-ci il tarixli sərəncamı bu məqsədə xidmət edir. Sərəncamda elmimizin mövcud durumu təhlil olunmuş, islahatın bu vəziyyətin köklü şəkildə dəyişdirilməsinə yönələcəyi vurğulanmışdır.

Bu baxımdan cəmiyyətin və dövlətin mənafeyi naminə şəxsiyyətin intellektual və emosional sferalarını inkişaf etdirən, onu həyata hazırlayan təhsilin nəzəri və praktik məsələlərini tədqiq edən pedaqogika elmi, o cümlədən məktəbəqədər pedaqogika istisnaqlı təşkil etmir. Təhsildə milli tərəqqiyə, üstün inkişafa nail olmadan millətin, dövlətin real tərəqqisindən, inkişafından danışmaq olmaz. Azərbaycan Respublikasında təhsil dünyəvi və fasiləsiz xarakter daşımaqla, vətəndaşın, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarını əks etdirən strateji əhəmiyyətli prioritet fəaliyyət sahəsidir. Təhsilin pillələri və səviyyələri arasında qarşılıqlı əlaqə və varislik vardır. “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunun”da göstərilir ki, məktəbəqədər təhsil təhsilin ilk pilləsi olmaqla, ailənin və cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq, uşaqların erkən yaş dövründən intellektual, fiziki və psixi inkişafını, sadə əmək vərdişlərinə yiyələnməsini, istedad və qabiliyyətinin üzə çıxarılmasını, sağlamlığının qorunmasını, estetik tərbiyyəsini, təbiətə və insanlara həsas münasibətinin formalaşmasını təmin edir.¹

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 12 aprel 2007-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilən “Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi Proqramı”nda göstərilir ki, məktəbəqədər təhsil vahid təhsil sisteminin ilk pilləsi olmaqla uşaqların intellek-

¹ Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Təhsil Qanunvericiliyinə dair normativ – hüquqi sənədlər toplusu. I cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2012, s. 32

tual, fiziki və psixoloji inkişafında, onların şəxsiyyətinin formalaşmasında və məktəbə hazırlanmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu səbəbdən də məktəb yaşına çatmamış uşaqların fizioloji-psixoloji inkişafını nəzərə almaqla, onların təhsil-tərbiyə məsələlərini öyrənən məktəbəqədər pedaqogika elminin qarşısında mühüm vəzifələr durur. Məktəbəqədər pedaqogika elminin başlıca vəzifəsi bir tərəfdən məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin, orada tərbiyə alan uşaqların təlim-tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişaf yollarını tədqiq edib ümumiləşdirmək, əldə edilən nailiyyətləri müəyyənləşdirmək, qazanılmış təcrübədən istifadə etmək məqsədi ilə keçən illərin nəticələrindən ən yaxşılarını seçib, götürməkdən ibarətdir. Digər tərəfdən isə ötən illər ərzində pedaqoji tədqiqatlarda müşahidə edilən qüsurları aşkara çıxarmaq, həmin qüsurların bu gün təkrar olunmasına yol verməmək çox vacibdir. Prof. F.Rüstəmov haqlı olaraq qeyd edir ki, pedaqogika tarixi köhnəlmiş, həyatın rədd etmiş olduğu müddəalar, prinsiplər, qaydalar sistemi deyil, təlim-tərbiyə məsələlərinin müasir problemlərinin həlli üçün mühüm mənbələrdən biridir, keçmişdə diqqət verilməyib kənara atılmış, köhnə, indiyə kimi yanlış hesab olunan ideyaların özü də bir çox hallarda müasir mütərəqqi ideyalar üçün təkanverici bünövrə rolunu oynaya bilər.² Məktəbəqədər təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişaf tarixinin araşdırılması müasir dövrdə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu tarixi-pedaqoji irsin araşdırılması təkamül prosesi olan məktəbəqədər təhsilin inkişaf dinamikasını müəyyənləşdirməyə, onu mükəmməl bünövrə üzərində qurmağa kömək edə bilər.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogika elminin inkişaf xüsusiyyətlərini və tendensiyalarını müəyyənləşdirmək, inkişaf istiqamətlərini təhlil etmək bir neçə cəhətdən böyük əhəmiyyətə malikdir. Təəssüf ki, indiyə qədər bu sahədə tədqiqat aparılmamış, məktəbəqədər təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilməmişdir. Prof. F.Rüstəmovun namizədlik və doktorluq dissertasiyalarında, “Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogikanın inkişaf tarixindən”³ məqaləsində, prof. A.Həsənovun “Məktəbəqədər pedaqogika”⁴ adlı dərs vəsaitində qismən bu məsələyə toxunulmuşdur. Bir məsələni xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, məktəbəqədər təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsi ilə bağlı tədqiqatlar

² Rüstəmov F. Azərbaycanda pedaqoji elm: təşəkkülü, inkişafı və problemləri (1920-1991-ci illər), Bakı, 1998, s. 7.

³ Rüstəmov F. Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogikanın inkişaf tarixindən. Pedaqoji Universitet Xəbərləri (pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası), 1996, №1, s. 59-63

⁴ Həsənov A. Məktəbəqədər pedaqogika, Bakı, «Nasir», 2000

aparılmasa da, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişaf tarixi ilə bağlı ciddi araşdırmalar vardır. Prof. M.Mərdanovun kitablarında⁵, ayrı-ayrı məruzələrində, Ə.Qədimbəyovanın “Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyənin inkişaf tarixindən” (1920-1941-ci illər)⁶ adlı namizədlik dissertasiyasında, M.Şirzadovanın “Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişaf tarixindən”⁷ monoqrafiyasında məktəbəqədər təhsil müəssisələri ilə bağlı xeyli məlumat vardır.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra bütün sahələrdə olduğu kimi elmin inkişafında, o cümlədən məktəbəqədər pedaqogika elminin inkişafında diqqətəlayiq nailiyyətlər qazanılmış, bu sahədə fəlsəfə doktoru dissertasiyaları müdafiə olunmuş, kitab və kitabçalar yazılmış, əvvəlki illərdən tamamilə fərqlənən yeni fikir və ideyalar irəli sürülmüş, özəl məktəbəqədər təhsil müəssisələri təşəkkül və inkişaf etmişdir. Lakin nə XX əsrin ikinci yarısında, nə də XXI əsrin əvvəllərində məktəbəqədər pedaqogika ilə bağlı yeni fikir və ideyalar, nəzəriyyə və konsepsiyalar tədqiqat predmetinə çevrilməmişdir. Bu səbəbdən də biz “Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogika elminin inkişafı (XX əsrin ikinci yarısı və XXI əsrin əvvəllərində)” mövzusunda fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya yazmağı məqsəduyğun hesab etdik.

Məktəbəqədər pedaqogikanın inkişaf tarixini araşdırmaq, inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirmək, məktəbəqədər pedaqogika mütəxəssislərinin əsərlərini elmi-nəzəri təhlildən keçirmək mürəkkəb işdir və ciddi dəyərləndirmə tələb edir. Tədqiqat zamanı həm sələflərimizin, həm də müasirlərimizin məktəbəqədər təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsi ilə bağlı yaradıcılığına böyük ehtiramla yanaşmış, hər birinin bu elmin inkişafındakı yerini və rolunu müəyyənləşdirməyə çalışmışıq. Araşdırma zamanı inkarçılıq meyindən uzaq olmağa, təhlilə cəlb etdiyimiz əsərlərdə daha şox müsbət cəhətlər axtarmağa çalışmışıq.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycanda pedaqogika elminin inkişaf tarixi, **predmetini** isə XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogikanın inkişaf xüsusiyyətləri, tendensiya-

⁵ Mərdanov M. Azərbaycan təhsil tarixi. II cild, Bakı, “Təhsil”, 2011; Azərbaycan təhsil tarixi. III cild, Bakı, “Təhsil”, 2011; Azərbaycan təhsilinin inkişaf yollarında (2003/2008). Bakı, “Təhsil”, 2008; Azərbaycan təhsili: islahatların uğurlu nəticələri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2010; Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində. Bakı, Çapaşoğlu, 2009

⁶ Qədimbəyova Ə. Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyənin inkişaf tarixindən (1920 – 1941 – ci illər). Bakı, “API”, 1965.

⁷ Şirzadova M. Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişaf tarixindən. Bakı, “Təhsil”, 2007, 138.

ları və istiqamətləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogikanın inkişafını şərtləndirən amilləri müəyyənləşdirməkdən, məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişaf xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaqdan, müasir mütərəqqi ideyalar üçün təkanverici bünövrə olan pedaqoji ideyaları sistemləşdirməkdən, perspektivləri müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın vəzifələri:

- Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogikanın təşəkkülü və inkişafına təkan verən siyasi-iqtisadi, mədəni, elmi zəmini müəyyənləşdirmək;
- marksizim-leninizim nəzəriyyəsinin zərər pedaqogikanın metodologiyasına çevrilməsi prosesini və onun törətdiyi ziddiyyətləri izləmək;
- məktəbəqədər pedaqogikanın nəzəri-metodoloji problemlərinin öyrənilməsində azərbaycanlı alimlərin fəaliyyətini aşkara çıxarmaq;
- məktəbəqədər pedaqogikanın inkişafına təkan verən məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişaf dinamikasını və tendensiyalarını müəyyənləşdirmək;
- pedaqoji və elmi-pedaqoji kadr hazırlığının məktəbəqədər pedaqogikanın inkişafına təsirini üzə çıxarmaq;
- Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi üzrə dərslik və dərs vəsaitlərini təhlilə cəlb etmək;
- ümumi pedaqogikanın inkişafının məktəbəqədər pedaqogikaya təsirini üzə çıxarmaq;
- məktəbəqədər pedaqogikanın inkişaf qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirmək;
- məktəbəqədər tərbibə nəzəriyyəsinin elmi-nəzəri problemlərini tarixi-pedaqoji aspektdə ümumiləşdirmək, uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında fiziki, əqli, əxlaqi, estetik, ekoloji, əmək tərbibəsinin nəzəri və təcrübi məsələlərini vəhdətdə təhlil etmək;
- məktəbəqədər təhsilin inkişaf istiqamətlərini və mərhələlərini müəyyənləşdirmək, altıyaşlılarla təlimə keçidin spesifik xüsusiyyətlərini və təhsil sahəsində yeni yanaşmaların mahiyyətini üzə çıxarmaq;
- müasir dövrdə məktəbəqədər pedaqogikanın inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat zamanı aşağıdakı metodlardan istifadə edilmişdir: 1) nəzəri-tarixi müqayisəli təhlil; 2) arxiv sənədlərinin, pedaqoji mətbuatın və digər müvafiq elmi-tarixi materialların öyrənilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogikanın inkişafını şərtlən-

dirən amillər müəyyənləşdirilir, məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişaf xüsusiyyətləri aşkara çıxarılır, müasir mütərəqqi ideyalar üçün təkanverici bünövrə olan pedaqoji ideyalar sistemləşdirilir, perspektivlər müəyyənləşdirilir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Müasir dövrdə Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogika elminin inkişafının öyrənilməsi gələcək tədqiqatlar üçün nəzəri özlü ola bilər. Tədqiqatın nəticələri məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə prosesinin optimallaşmasına kömək etməklə pedaqogika elminin perspektivlərini müəyyənləşdirə bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələri aşağıdakı praktiki problemlərin həlli üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir: 1) tədqiqatın materiallarından ali pedaqoji təhsil müəssisələrində “Məktəbəqədər pedaqogika”, “Məktəbəqədər pedaqogika tarixi”, “Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi”, “XX əsrdə Azərbaycanda pedaqogika elminin inkişafı” kurslarının tədrisində; 2) “Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi oçerkləri”nin, “Azərbaycan pedaqoji fikir antologiyası”nın, pedaqoji bibliografiyaların, müntəxəbatların tərtibində; 3) bu problemlə bağlı gələcək tədqiqatların koordinasiya edilməsində; 4) məktəbəqədər pedaqogika və məktəbəqədər pedaqogika tarixi üzrə dərslik və dərs vəsaitlərinin təkmilləşdirilməsi və yeniləşdirilməsində istifadə etmək faydalı olar.

Müdafiəyə təqdim olunan müddəalar:

- Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogika elminin yeni məzmununda, yeni istiqamətdə inkişafını siyasi və elmi-mədəni zəmin şərtləndirmişdir;

- Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogika ziddiyyətli inkişaf yolu keçmiş, elmi-nəzəri problemlərini marksizm-leninizm metodologiyası ilə tədqiq etmiş, yalnız müstəqillik qazanıldıqdan sonra bu məcburiyyətdən azad olunmuşdur;

- Azərbaycanda milli dövlət quruculuğu prosesinin başlanması ilə məktəbəqədər təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsində əvvəllər bərqərar olmuş stereotiplərin köhnəldiyi dərk edilmiş, yeni pedaqoji konsepsiyalar, nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür;

- Azərbaycanda dövrün tələblərinə uyğun məktəbəqədər tərbibə problemləri tədqiq edilmiş, tərbibənin prinsipləri, metodları, təşkili formaları bu tədqiqatlarda mühüm yer tutmuş, uşaq şəxsiyyətinin formalaşması ilə bağlı yeni nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür;

- məktəbəqədər təhsilin məzmunu islahat və modernləşdirmənin tələblərinə uyğun formalaşdırılmış, təlimin prinsipləri, metodları, təşkili formaları dövrün tələbləri səviyyəsində işlənmişdir;

- Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogikanın inkişafına ümumi peda-

qogika sahəsindəki tədqiqatlar, Avropa və rus alimlərinin nəzəri konsepsiyaları güclü təsir göstərmişdir;

- Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil-tərbiyədən bəhs edən pedaqoji mətbuat nümunələrinin yaradılması, pedaqoji kadr hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, məktəbəqədər pedaqogikaya dair orijinal tədris ədəbiyyatının yazılması, elmi-pedaqoji məktəblərin yaradıcılıq əlaqələrinin genişlənməsi, ümumi pedaqogika, pedaqogika və təhsilin tarixi ixtisası üzrə elmi-pedaqoji kadrların yeni nəslinin formalaşması məktəbəqədər pedaqogikanın inkişafını təmin etmişdir.

- Azərbaycanda Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və dəstəyi ilə tikilən, təmir edilən məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri məktəbəqədər pedaqogika elminin inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Tədqiqatın əsas müddəaları, mahiyyəti və nəticələri bir sıra beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli, həmçinin Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində keçirilən elmi-praktik konfranslarda, elmi seminarlarda edilmiş məruzələrdə, 10 tezis, 16 elmi məqalədə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, 2 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsədi və vəzifələri, metodoloji əsasları, metodları, nəzəri və praktik əhəmiyyəti göstərilir, müdafiəyə təqdim olunan müddəalar və onların aprobasiyası haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “**Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogika elminin inkişafını şərtləndirən əsas amillər**” adlı birinci fəslı üç yarım-fəsildən ibarətdir. “*Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri şəbəkəsinin genişlənməsi və maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi*” adlı yarım-fəsildə əsaslandırılır ki, Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması məktəbəqədər tərbiyə sahəsində də yeni mərhələnin əsasını qoydu. ADR dövründə yaranmış dövlət məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri 20-ci illərdə ümumi təhsil sisteminin tərkib hissəsinə çevrildi. 20-ci illərdə uşaq bağçaları və uşaq evləri ilə yanaşı, fabrik və zavodlarda çalışan fəhlələrin uşaqları üçün «uşaq ocaqları», kənd yerlərində isə kəndli uşaqları üçün mövsümi «uşaq meydançaları» təşkil edildi. 1921–1922-ci illərdə respublikada 4 mindən çox uşaq əhatə edən 76 məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi. Məktəbə-

qədər tərbiyə müəssisələrinin fəaliyyətini tənzimləmək məqsədilə 1926-cı ildə dövlət tərəfindən uşaq bağçaları üçün «Nizamnamə» təsdiq edildi. 20-ci illərdə və 30-cu illərin əvvəlində respublikada məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində təlim-tərbiyə işinin dövrün tələbləri səviyyəsində qurulmasında bu nizamnamə əhəmiyyətli rol oynadı.

40–60-cı illərdə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qəbul etdiyi qərarlar SSRİ-nin bütün müttəfiq respublikalarında, o cümlədən Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin inkişafına böyük təkan verdi. 60-70-ci illərdə kəndlərdə məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin inkişafına xüsusi diqqət yetirildi. 1973-cü ildə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti «Kolxozlarda uşaq məktəbəqədər müəssisələri şəbəkəsinin inkişaf tədbirləri haqqında» qərar qəbul etdi. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1974-cü ildə qəbul etdiyi «Xalq maarifi haqqında» Qanun məktəbəqədər tərbiyənin inkişafında böyük rol oynadı. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin və orada tərbiyə olunan uşaqların inkişaf dinamikası göstərir ki, 70–80-ci illər stabil, dinamik və intensiv yüksəliş dövrü olmuşdur. Müqayisə üçün deməli ki, əgər 1971-ci ildə respublikada 110300 uşağı əhatə edən 1529 məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi fəaliyyət göstərirdisə, 1979-cu ildə onların sayı 1824-ə, burada tərbiyə alan uşaqların sayı isə 139600 nəfərə çatmışdı. Göstərilən müddət ərzində 295 yeni müəssisə fəaliyyətə başlamış, uşaqların sayı 29300 nəfər artmışdı. Məktəbəqədər müəssisələrdə çalışan 11700 tərbiyəçinin 74%-i ali və orta pedaqoji təhsilli idi.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə qovuşması (18 oktyabr 1991) təhsilin digər pillələrində olduğu kimi məktəbəqədər təhsil müəssisələrində də tərbiyənin məzmunca milliləşdirilməsinə, təhsilin bu pilləsinin milli dövlətçilik prinsipləri əsasında yenidən qurulmasına imkan yaratdı. Lakin ötən əsrin 80-ci illərinin sonundan təhsilin bu pilləsində də başlanmış böhranlı vəziyyət müstəqilliyin ilk illərində daha da dərinləşdi. Bu böhranlı vəziyyət dissertasiyada geniş təhlil olunur, mövcud sosial-iqtisadi infrastrukturun dağılmasının məktəbəqədər təhsil sisteminin inkişafına mənfi təsiri araşdırılır. 85 məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin bağlanması səbəbləri üzə çıxarılır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin sayının azalmasının səbəblərindən biri də ölkəmizdə gedən Ermənistan-Azərbaycan müharibəsi nəticəsində 242 məktəbəqədər müəssisənin işğal bölgələrində qalması və dağıdılması ilə bağlıdır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinə mane olan səbəblərdən biri də təcavüzkar erməni millətçilərinin soyqırım təqibinə məruz qalan 1683 qaçqın və məcburi köçkün ailəsinin ölkənin müxtəlif şəhər və rayonlarındakı məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məskunlaşmaları idi. Nəticədə müstəqillik illərində məktəbəqədər

təhsil müəssisələrində uşaqların ictimai tərbiyəyə cəlb olunması səviyyəsi nəzərə çarpacaq dərəcədə aşağı düşdü. Əgər müstəqillik ərafəsində – 1990-cı ildə həmin müəssisələrdə ölkə üzrə 2185 məktəbəqədər müəssisədə 180.870 uşaq tərbiyə olunurdusa, bu göstərici 1991-ci ildən başlayaraq aşağı düşməyə başlamış, 1994-2006-cı illərdə əsasən sabit qalmış, 2007-ci ildə isə 1653 məktəbəqədər müəssisədə 103.556 nəfər uşaq təşkil etmişdi.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında 103.556 uşağı əhatə edən 1653 məktəbəqədər təhsil müəssisəsi, o cümlədən 497 uşaq bağçası, 1123 körpələr evi-uşaq bağçası, 32 körpələr evi, 1 məktəb-bağça fəaliyyət göstərir. 98.029 uşağı əhatə edən 1592 müəssisə Təhsil Nazirliyi sistemində, ikisi isə bilavasitə Təhsil Nazirliyinin tabeliyindədir. Bununla yanaşı, ölkədə müxtəlif nazirlik, şirkət, idarə və təşkilatların tabeliyində olan təhsil müəssisələri, habelə müvafiq qaydada lisenziya almış 5 özəl məktəbəqədər təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Bu müəssisələrdən Heydər Əliyev adına Müasir Təhsil Kompleksinin uşaq bağçası, “Şəkər bala”, “XXI əsr uşaq bağçaları”nın fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək olar. Bu müəssisələrdə yüksək səviyyədə yaradılmış maddi-texniki və tədris bazası təlim-tərbiyə prosesinin keyfiyyətli təşkilinə müsbət təsirini göstərir. Uşaqlarla aparılan sağlamlaşdırıcı tədbirlər, düzgün rəşional qidalanma, bu və digər səbəblərdən özəl müəssisələrə gələn uşaqların sayı hər il artır. Sağlamlıq imkanları məhduu olan uşaqlar üçün 4 məktəbəqədər xüsusi təhsil müəssisəsi, ümumi təyinatlı 9 müəssisədə 18 xüsusi təyinatlı qrup və 5 sanator tipli məktəbəqədər təhsil müəssisəsi mövcuddur. \

“Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün pədaqoji və elmi-pədaqoji kadr hazırlığı” adlı yarımifəsildə əsaslandırılır ki, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün kadr hazırlığına XX əsrin 20–ci illərindən başlanmışdır. Bu, respublikada yüksək ixtisaslı kadrlara olan ehtiyacı ödəmək, uşaqların ictimai tərbiyəsini daha da yaxşılaşdırmaq, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri şəbəkəsini genişləndirmək və onların maddi-texniki bazasını zənginləşdirmək üçün görülmə tədbirlərdən biri idi. Kadr hazırlığında müəyyən sistem olmasa da, ayrı-ayrı pədaqoji məktəblərdə və kurslarda bu iş həyata keçirilirdi. 1928-1929-cu tədris ilində Bakı Xəq Təhsili Şöbəsi yanında Bakı Pədaqoji Texnikumunda məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün cəmi 27 nəfər mütəxəssis hazırlanmışdı. 1930-1931-ci tədris ilindən başlayaraq məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün tərbiyəçi müəllim hazırlığına diqqət artırıldı. Həmin tədris ilində 70, 1931-1932-ci tədris ilində 170, 1932-1933-cü tədris ilində 230 mütəxəssis hazırlandı. İldən-ilə kəmiyyətə artım keyfiyyətə dəlalət etmirdi. Qısa bir müddətdə 2035 nəfər tərbiyəçi–müəllimin hazırlanması planlaşdırılmışdı. Xəq Maarif Komissarlığı bunu nəzərə

alaraq, pedaqoji texnikumlarda məktəbəqədər tərbiyə şöbələrinin yaradılmasını məqsəduyğun hesab etdi. Bakı, Kirovabad (Gəncə), Ağdam və Nuxa (Şəki) pedaqoji məktəblərinin tələbə kontingenti artırılaraq 512 nəfərə çatdırıldı. 1941-ci ilin əvvəllərində məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində 2600 tərbiyəçi işləyirdi ki, bunların da əksəriyyətinin orta ixtisas təhsili var idi.

Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin 14 sentyabr 1936-cı il qərarı ilə Əli Bayramov adına klubun nəzdindəki fəhlə fakültəsi 1936/37-ci dərs ilindən məktəbəqədər müəssisələr üçün işçilər hazırlayan məktəbəqədər pedaqoji məktəbə çevrildi. Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyinin 27 mart 1953-cü il tarixli əmri ilə respublika Qiyabi Pedaqoji Məktəbi bir şöbə kimi Məktəbəqədər Pedaqoji Texnikumun tərkibinə daxil edildi və qiyabi təhsil verən şöbə olaraq fəaliyyətə başladı.

XX əsrin 80-ci illərində Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində çalışan tərbiyəçi müəllimlərin həm kəmiyyəti, həm də keyfiyyəti ildən-ilə artmışdır. Belə ki, 1985-ci ildə Azərbaycanda pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan 13 min tərbiyəçi müəllimin (onların 11 mini şəhərdə, 2 mini kənddə yaşayırdı) 17,7 faizinin ali, 2.8 faizinin natamam ali, 57,3 faizinin orta ixtisas təhsili var idi. 1987-ci ildə respublikada fəaliyyət göstərən tərbiyəçi müəllimlərin sayı dəyişməz qalmış (13 min nəfər), ali təhsillilərin sayı 2,4 faizi artaraq 20,1 faizə çatmışdır. Natamam ali təhsillilərin sayı da 0,7 faiz artaraq 3,5 faizə çatmış, orta ixtisas təhsillilərin sayı isə 1,3 faiz azalaraq 56 faiz təşkil etmişdir. Bir il sonra tərbiyəçi müəllimlərin sayı 14 minə çatmışdır. Bu da respublikanın şəhərlərində yeni tərbiyə müəssisələrinin təşkili ilə bağlı olmuşdur. 1988-ci ildə ali təhsilli tərbiyəçi müəllimlərin sayı 22 faiz, natamam ali təhsillilərin sayı 3,6 faiz, orta ixtisas təhsillilərin sayı isə 57,8 faiz olmuşdur. Bu göstərici o dövrdə SSRİ-nin ümumi göstəricisindən xeyli fərqli idi. Əgər 1985-ci ildə SSRİ-də təhsil-tərbiyə müəssisələrində çalışan tərbiyəçi müəllimlərin yalnız 13.9 faizinin ali təhsili var idisə, Azərbaycanda bu rəqəm 17,7 faiz təşkil edirdi. 1987-ci ildə SSRİ-də bu rəqəm 14,5 faiz təşkil edirdisə, Azərbaycanda 20,1 faiz idi. 1988-ci ildə SSRİ-də ali təhsilli tərbiyəçi müəllimlər 15,1 faizinin ali təhsili vardısı, analoji olaraq bu rəqəm Azərbaycanda 22 faiz təşkil edirdi. Natamam və orta ixtisas təhsillilərin sayına görə Azərbaycan göstəriciləri daha yüksək idi. Son illərdə məktəbəqədər təhsil-tərbiyə müəssisələrində çalışan pedaqoji işçilərin sayının inkişaf dinamikası aşağıdakı kimi olmuşdur. 2004-cü ildə 14725 nəfər, 2005-ci ildə 14473 nəfər, 2006-cı ildə 14554 nəfər, 2007-ci ildə 14065 nəfər, 2008-ci ildə 13765 nəfər, 2009-cu ildə 13532 nəfər, 2010-cu ildə 13713 nəfər olmuşdur. Göründüyü kimi məktəbəqədər təhsil müəs-

sisələrində çalışan işçilərin sayında azalma baş vermişdir. Bu, ilk növbədə 240 məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin özəlləşdirməyə açıq elan edilməsi ilə bağlı olmuşdur. Son illərdə özəl məktəbəqədər təhsil müəssisələri ilə bağlı artma tendensiyası müşahidə olunmuşdur.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində fəaliyyət göstərən pedaqoji kadrların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəlməsində ixtisasartırma kurslarının mühim rolu olmuşdu. Tərbiyəçilərin ixtisasartırma təhsilinə məcbur göndərilməsi, ixtisasartırma təhsilinin hər 5 ildən bir planlı təşkili, müəllimlərin tələbatı və ehtiyaclarının öyrənilməsi, bu ehtiyacların tədris plan və proqramlarında nəzərə alınması, hamıya eyni məzmunlu mövzuların əsasən nəzəri biliklər şəklində aşılınması müsbət nəticələr əldə etməyə imkan verir.

Bu yarımfəsildə məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün ali təhsilli tərbiyəçi kadrların hazırlığına xüsusi diqqət yetirilir, bu sahədə ADPU-nun müvafiq fakültəsinin oynadığı rol önə çəkilir. Məktəbəqədər tərbiyə şöbəsi (əyani, qiyabi) bir müddət pedaqoji fakültənin nəzdində fəaliyyət göstərmişdir. 1996-cı ilə qədər fakültədə yalnız məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası və metodikası ixtisası üzrə kadr hazırlanırdı. 1996-1997-ci tədris ilindən etibarən fakültəyə yeni bir ixtisas-korreksiyaedici pedaqogika və psixologiya ixtisası da verilmişdir. Həmin ixtisaslara dair baza proqramları, dövlət standartları və tədris planları fakültədə hazırlanmışdır. İndiyədək fakültədə respublika məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri, ümumtəhsil məktəbləri, xüsusi və yardımçı məktəblər üçün xeyli sayda ali təhsilli tərbiyəçilər, praktik psixoloqlar və defektoloqlar hazırlanmışdır. Fakültənin əyani şöbəsində 484, qiyabi şöbəsində 274 tələbə təhsil alır.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün elmi-pedaqoji kadr hazırlığında 1931-ci ildə təşkil olunmuş Azərb.ETPEİ (indiki Təhsil Problemləri İnstitutu) mühüm rol oynamışdır. İnstitutun pedalogiya bölməsinin nəzdində məktəbəqədər qrup fəaliyyət göstərirdi. 1946-cı ildə məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafı üzrə psixoloji tədqiqat aparmaq üçün M.Mustafayeva aspiranturaya qəbul olundu. “Böyük məktəbəqədər yaşlı azərbaycanlı uşağın lüğəti” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etdi (1949). Sonrakı illərdə M.Mustafayeva uşaq bağçalarında nitq inkişafının mühüm problemləri üzrə tədqiqatını davam etdirdi. 1949-cu ildə Ə.Həsənovun “Azərbaycanda uşaq bağçalarının tarixi” mövzusunda tədqiqatı böyük maraq doğurdu. 1951-ci ildə G.Qədimbəyova “Azərbaycan uşaq bağçalarında məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla iş təcrübəsindən” adlı tədqiqatını başa çatdırdı. Bir qədər sonra onun “Uşaq bağçasında didaktik oyunlar” (1953) adlı kitabı çapdan çıxdı. 1960-cı ildə pedaqogika şöbəsində məktəbəqədər tərbiyə üzrə tədqiqata başlandı (H.Cəfərli). İlk növbədə respublikanın iş təcrübəsi öyrənilib ümumi-

ləşdirildi. Ə.Qədimbəyova “Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyənin inkişafı tarixi” (1965), N.Rüstəмова “Uşaq bağçalarında əmək tərbiyəsi” (1967) H.Cəfərlı “Oyun prosesində məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafı” (1968) mövzularında namizdlıq dissertasiyaları müdafiə etdilər. 1981-ci ildə ibtidai təlim şöbəsinin nəzdində “Məktəbəqədər tərbiyə bölməsi” yaradıldı. Bölmənin əməkdaşı L.Cəfərova məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşması problemi üzərində işləyərək, uşaq bağçalarında vətənpərvərlik, beynəlmiləçilik, kollektivçilik tərbiyəsi və.s məsələlər üzrə tədqiqat apardı. Onun şöbənin dissertantı L.Məmmədova ilə birlikdə hazırladığı “Uşaq bağçalarında beynəlmiləçilik tərbiyəsi” adlı kitabçası (1987) diqqəti cəlb etdi. Ə.B.Qədimova “Folklor nümunələrindən istifadə məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsində bir vasitə kimi”(1996), G.Allahyarova “Ailədə təşkil olunmuş uşaq bağçalarında tərbiyə işinin xüsusiyyətləri” (1989), S.Əbdülov “Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində sadə riyazi təsəvvürlərin inkişafı yolları” (1992) mövzusunda tədqiqat apardı. Beləliklə, bölmə müstəqil fəaliyyətə başladığı gündən 1990-cı ilədək bu sahədə diqqətləyi işlər gördü. D.Dadaşzadə, M.Bayramova, T.Rəhmanova, L.Cəfərova, Ə.Qədimova, Z.Zeynalovanın apardıqları tədqiqatlat yeniliyi və orijinallığı ilə diqqəti cəlb etdi .

Prof.Y.Ş.Kərimov məktəbəqədər tərbiyə sahəsinə xüsusi diqqət göstərmişdir. Onun “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası” (1997), “Uşaq məktəbə gedir” (2002), “Əlifba” (2002) məşğələ vəsaiti məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafında mühüm rol oynamışdır. 2004-cü ildə prof. Y.Ş.Kərimov tərəfindən “Məktəbəqədər tərbiyə konsepsiyası” hazırlanmışdır. Konsepsiyanın hazırlanmasında şöbənin əməkdaşı L.Cəfərova da iştirak etmişdir. L.K.Cəfərovanın hazırladığı “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların zaman anlayışları ilə tanış edilməsi” adlı metodik vəsaitdə müxtəlif yaş qruplarında uşaqların zaman anlayışları ilə tanış edilməsi yolları, tərbiyəçilərin işini istiqamətləndirəcək məşğələ nümunələri verilmişdir. L.K.Cəfərovanın “İlin dörd fəslı” (2002) adlı vəsaiti öz tərtibi prinsiplərinə görə əvvəlki vəsaitlərdən əsaslı surətdə fərqlənir. Bu vəsaitdə hər bir fəslə uyğun şeir, hekayə, folklor nümunələri, uşaqların mənimsəməli olduqları məlumatları əhatə edən düşündürücü suallar və testlər verilir.

2000-ci ildə Təhsildə İslahat Proqramının tələblərindən irəli gələn struktur dəyişikliyi həyata keçirildi. “Məktəbəqədər tərbiyə” bölməsi “İbtidai təhsil şöbəsi” ilə birləşdirilərək “İbtidai təhsil və məktəbəqədər tərbiyə şöbəsi” adlandırıldı.2003-cü ildə struktur dəyişikliyi aparıldı. “Məktəbəqədər tərbiyə şöbəsi” yenidən müstəqil şöbə kimi fəaliyyətə başladı.

1965-ci ildən 2010-cu ilə kimi məktəbəqədər pedaqogikanın müxtəlif

problemləri ilə bağlı cəmi 22 namizədlik dissertasiyası müdafiə olunmuşdur. Müdafiə olunan dissertasiyalar məktəbəqədər tərbiyənin tarixinə (Ə.Qədimbəyova, M.Şirzadova, Z.Məhərrəmov), məktəbəqədər yaşlı uşaqların əxlaq tərbiyəsinə (Z.Vəliyeva, L.Məmmədova, X.Səlimxanova, Ç.Veysova, L.Cəfərova, S.Sadiqova), estetik tərbiyəsinə (Ş.Əliyeva, İ.Məmmədova), əqli tərbiyəsinə (R.Mursaqulova), əmək tərbiyəsinə (N.Rüstəmov), fiziki tərbiyəsinə (S.Axundova), lüğət ehtiyatının zənginləşməsi və rəhbərli nitqin inkişafına (B.Paşayeva, S.Salamova, Z.Zeynalova, Ə.Qədimova), uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasına (T.Sadiqova) həsr olunmuşdur.

“Məktəbəqədər pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi üzrə tədris ədəbiyyatının hazırlanması və təkmilləşdirilməsi” adlı yarımfəsildə pedaqoji və elmi-pedaqoji kadr hazırlığında ciddi rol oynamış məktəbəqədər pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi üzrə tədris ədəbiyyatları təhlil olunur. 60-70-ci illərdə azərbaycanlı tədqiqatçılar məktəbəqədər pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi üzrə Moskvada nəşr edilmiş «Məktəbəqədər pedaqogika», «Məktəbəqədər pedaqogika tarixi» dərs vəsaitlərini tərcümə etmiş, dərslik və dərs vəsaiti hazırlamaq təşəbbüsündə olmamışlar. Çox sonralar prof. A.Həsənovun «Məktəbəqədər pedaqogika» adlı dərs vəsaiti nəşr olundu. Dərs vəsaiti məktəbəqədər tərbiyənin pedaqogikası və metodikası ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulan tədris planının tələblərinə müvafiq hazırlanmışdır. Burada yalnız məktəbəqədər təhsil və tərbiyənin problemləri araşdırılmaz, həm də yeri gəldikcə ümumi pedaqogikanın problemləri tədqiqat predmetinə çevrilir. Bu integrasiya pedaqoji fakt və hadisələri vahətdə və daha dərinlən öyrənməyə, onların mahiyyətini dərk etməyə imkan yaradır. Son illərdə «Məktəbəqədər pedaqogika tarixi» (N.Rüstəmov), “Məktəbəqədər pedaqogika” (dos.R.Mursaqulova, N.Rüstəmov) və “Məktəbəqədər pedaqogika” (dos. Ş.Əliyeva) adlı dərs vəsaitləri nəşr olunmuşdur.

Son illərdə məktəbəqədər pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi sahəsində daha ciddi araşdırmalar aparılır, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün daha keyfiyyətli, rəqabətəqabil kadrlar hazırlığına xidmət edən dərs vəsaitləri, metodik göstərişlər nəşr olunur. Y.Kərimovun «Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası» (2009), «Uşaq məktəbə gedir» (2009), R.Mursaqulova və S.Cəmilzadənin «Bağca yaşlı uşaqlarda və kiçik məktəblilərdə əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyəsi» (2000), R.Mursaqulova və Ş.Əliyevanın «Bağca yaşlı uşaqların təbiətlə tanış edilməsi metodikası» (2008), L.Cəfərovanın «Məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqların ictimai həyat hadisələri ilə tanış edilməsi üzrə işin sistemi» (2006), «Məktəbəqədər dövrdə təbiətlə tanışlıq» (2007), «Məktəbəqədər müəssisə-

lərdə bayram və əyləncələrin təşkili» (2008) L.Bağırovanın «Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda intellektual hisslərin inkişaf etdirilməsinin forma və metodları» (2000), X.Məmmədovanın «Uşaq bağçasında sensor tərbiyə üzrə məşğələlərin təşkili» (2008), «Uşaq bağçasında təsviri fəaliyyət üzrə təlim məşğələləri» (2008), T.Sadıqovanın «Məktəbəhazırlıq qrupunda ətraf aləmlə tanışlıq üzrə məşğələlər» (2008), «Uşaq bağçasının böyük qrupunda fiziki mədəniyyət məşğələləri» (2009), R.Əsgərovanın «Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda rabitə nitqinin inkişaf etdirilməsi» (2006), A.Məmmədovanın «Uşaq bağçasında beşyaşlıların məktəbə hazırlanması» (2007) və X.Səlimxanovanın «Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün folklor nümunələri» (2005) adlı tədris vəsaitləri bu qəbildəndir.

Dissertasiyanın “**Məktəbəqədər təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişafı**” adlanan ikinci fəslə üç yarım fəsildən ibarətdir. “*Məktəbəqədər pedaqogikanın nəzəri problemlərinin tədqiqi*” adlı birinci yarım fəsildə məktəbəqədər pedaqogikanın nəzəri problemlərinin tədqiqi vəziyyəti nəzərdən keçirilir. Əsaslandırılır ki, tədqiq edilən mərhələdə məktəbəqədər pedaqogika ayrıca elm sahəsi kimi təşəkkül tapmış və inkişaf etmişdir. Məktəbəqədər pedaqogikanın predmeti və metodoloji problemlərinin araşdırılmasına 60-cı illərdə diqqət artırılmışdır. O dövrün tədqiqatlarında məktəbəqədər pedaqogika uşaqların anadan olandan 7 yaşına kimi (ailədə və məktəbəqədər müəssisədə) olan dövrdə kommunist tərbiyəsi haqqında elm kimi tədqiq edilirdi. Uşaqların tərbiyəsinin ümumi pedaqogikada müəyyən edilmiş əsasları, qanunauyğunluqları məktəbəqədər pedaqogikaya da tətbiq edilirdi. Bəzi tədqiqatlarda isə məktəbəqədər yaşlı uşağın inkişaf xüsusiyyətləri, təhsil və tərbiyəsinin məzmunu və metodlarının ayrıca işlənilib hazırlanması tələb olunurdu. Bunun əsas səbəbi məktəbəqədər pedaqogikanın xüsusi predmetinin olması ilə, məktəbəqədər yaşlı uşağın fizioloji və psixi inkişaf xüsusiyyətləri ilə bağlı idi.

70-80-ci illərdə bu tendensiya dəyişilmədi, yalnız 90-cı illərdən sonra məktəbəqədər pedaqogikanın həm strukturunda, həm də təhsil – tərbiyəsinə əhatə etdiyi uşaqların yaş dövründə müəyyən dəyişiklik baş verdi. 60-cı illərdə məktəbəqədər tərbiyə mütəxəssislərinin və hazırlanan kadrların istifadə etdikləri “Məktəbəqədər pedaqogika” adlı dərslər vəsaitində göstərilirdi ki, sovet məktəbəqədər pedaqogikasının metodoloji əsasını böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsi haqqında marksist-leninçi təlim təşkil edir. Onun əsasında məktəbəqədər pedaqogikanın ən mühüm praktik məsələləri həll olunur. 90-cı illərdən bu konsepsiya dəyişdi, pedaqogikanın metodologiyası və metodları ilə bağlı yeni araşdırmalar meydana gəldi.

70-80-ci illərdə təlim-tərbiyə işində yeni qanunauyğunluqlar müəy-

yən etmək üçün qabaqcıl məktəb, müəllim və tərbiyə müəssisələrinin iş təcrübəsini öyrənmək, bunu elmi surətdə təhlil edib ümumiləşdirmək sahəsində respublikada zəngin təcrübə toplandı. Azərbaycanlı tədqiqatçılar (N.Kazımov, B.Əhmədov, Y.Talıbov və b.) həmin pedaqoji təcrübəni öyrənməklə elmi-tədqiqat metodlarının təkmilləşdirilməsini davam etdirdilər. Təlim-tərbiyə işlərinin mahiyyətinə dərinlən nüfuz etmək, pedaqoji prosesi daha şüurlu surətdə idarə etmək üçün pedaqoji elmdə müxtəlif tədqiqat metodlarına müraciət edildi, yeni təsnifatlar meydana gəldi. 60-cı illərdə Ə.Həşimov tərəfindən metodlarla bağlı irəli sürülən təsnifat Y.Talıbov, B.Əhmədov, N.Kazımov, Ə.Paşayev, F.Rüstəmov, A.Həsənov tərəfindən daha da təkmilləşdirildi. Məktəbəqədər tərbiyə metodlarının işlənilməsində məhz həmin tədqiqatlara istinad edilmişdir.

“Məktəbəqədər tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişafı” adlı yarımfəsildə əsaslandırılır ki, Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogika bir elm kimi sonralar formalaşsa da, keçən əsrin 20-ci illərindən başlayaraq məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsinin nəzəri və praktik problemləri ilə bağlı kifayət qədər araşdırmalar meydana gəlmişdir. Bu araşdırmaların böyük əksəriyyəti metodiki xarakter daşıyır, ayrı-ayrı tərbiyəçilərin iş təcrübəsindən bəhs edirdi. XX əsrin 30-cu illərində Azərb.ETPEİ-nin pedologiya bölməsinin nəzdində fəaliyyət göstərən məktəbəqədər qrup dövrün tələbindən asılı olaraq məktəbəqədər tərbiyənin nəzəri problemlərini deyil, təşkilati tədbirlərin düzgün həyata keçirilməsini istiqamətləndirmək, təlimati xarakterli materiallar hazırlamaq, tərbiyəçilərə praktik kömək göstərmək məqsədilə araşdırmalar apararaq bu sahədəki təcrübəni ümumiləşdirməyə çalışırdılar. 40-cı illərdə məktəbəqədər tərbiyənin nəzəri və praktik problemlərinin tədqiqinə diqqət artırıldı. Valideynləri məktəbəqədər yaşlı uşaqların psixologiyası və təlim-tərbiyəsi ilə tanış etmək məqsədi ilə Azərb.ETPEİ pedaqoji vərəqələr nəşr etdi. A.O. Makovelskinin “Körpə uşağın tərbiyəsi” adlı kitabçası 40-cı illərdə uşaqların psixi və anatomik-fizoloji xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etmişdi. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların psixoloji xüsusiyyətlərinin eksperimental yolla öyrənilməsində M.Mustafayevanın böyük xidmətləri oldu. Onun «Böyük məktəbəqədər yaşlı azərbaycanlı uşağın lüğəti» mövzusunda yazdığı namizədlik dissertasiyası bu sahədə irəliyə atılmış ciddi bir addım oldu. Həmin dövrdə Ə.Həsənovun Azərbaycanda uşaq bağçalarının təşəkkülü və inkişafı ilə bağlı maraqlı yazıları meydana gəldi. Bu dövrdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlim məsələlərindən daha çox ictimai tərbiyəsi tədqiqatçıları maraqlandırır.

50 - ci illərdən başlayaraq bu sahəyə diqqət artırıldı. Belə ki, mək-

təbəqədər yaşlı uşaqların psixi inkişafının ümumi qanunauyğunluqlarına həsr edilmiş dərslik və dərs vəsaitləri, elmi məqalələr meydana gəldi. Tədqiqatçılar şəxsiyyətin formalaşması və inkişafına tam, bütöv yanaşmanın daha düzgün olmasını müəyyən etdilər. Bu istiqamətli araşdırmalarda əxlaqi tərbiyə prosesinə şəxsiyyətin formalaşması və inkişafının nəticəsi kimi baxılırdı. Ayırı-ayrı vaxtlarda Ə.Qədimbəyovanın “Uşaq bağçasında əxlaq tərbiyəsi”, H.Cəfərlinin “Uşaq bağçasında əxlaq tərbiyəsinə dair iş təcrübələri”, Z.Vəliyevanın “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əxlaq tərbiyəsi”, A.Həsənovun “Kiçikyaşlı məktəblilərin mənəvi tərbiyəsi” əsərləri meydana gəldi.

Ə.Salayeva uşaqlarda mədəni davranışı, L.Həşimova doğruluğu, N.Cavadov əxlaqi saflığı, İ.Fərəcov təmkinliliyi, M.Əhmədova, S.Cəfərova düzlük və doğruluğu, N.Mirzəyev adət və ənənələrin rolunu, K.Məmmədova yaşlılara hörməti, Ə.Qədimova ailə ənənələrini və Vətənə məhəbbət hissini, T.Rəhimova musiqinin rolunu, H.Abbasova xeyirxahlıq hissini, S.Axundova, Z.Zeynalova oxu prosesini, L.Cəfərova ictimai-həyat hadisələri ilə tanışlığın əhəmiyyətini, R.Quliyeva yeni-pedaqoji texnologiyaların tətbiqini, E.İsmixanova uşaq ədəbiyyatının rolunu əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasının mühüm şərti kimi tədqiq etdi.

Tədqiqatlarda (Z.Vəliyeva, L.Cəfərova, N.Rüstəмова, R.Cəlilova, M.Məmmədova) vətənpərvərlik əxlaq tərbiyəsinin tərkib hissəsi kimi təhlil olunur, vətənə sədaqətlik Azərbaycan xalqının nəcib əxlaqi keyfiyyətlərindən biri kimi dəyərləndirilir.

XX əsrin ikinci yarısında məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı aparılan tədqiqatlarda vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə yanaşı beynəlmiləçilik tərbiyəsinə də xüsusi diqqət yetirilmiş, məktəbəqədər yaşlı uşaqların milli həmrəylik və sülhsevərlik ruhunda tərbiyəsinin spesifik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Son dövrdə aparılan tədqiqatlarda beynəlmiləçilik yeni məzmununda təqdim edilir. Həmin ifadə daha çox beynəlxalq münasibətlərə şamil edilir və xalqlar arasında əlaqələrə, dostluğa, səmimiyyətə, əməkdaşlığa və qarşılıqlı yardıma əsaslanır. Son illərdə uşaqların tərbiyəsində islam dəyərlərindən istifadə ilə bağlı maraqlı əsərlər (prof.Y.Kərimov) yazılmış, dissertasiya (Ş.Süleymanova) müdafiə olunmuşdur..

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsində ictimai həyat hadisələri ilə tanışlığın mühüm əhəmiyyəti vardır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasında, tərbiyəsində və ümumiyyətlə inkişafında onların ətraf aləmlə tanışlığı mühüm rol oynayır. Ona görə də tədqiqatlarda uşaqların ictimai mühitlə, ictimai həyat hadisələri ilə tanışlığının onların şəxsiyyət kimi formalaşmasında rolu ilə bağlı Z.Vəliyevanın, R.Murşaqulovanın,

L.Cəfərovanın araşdırmaları diqqəti cəlb edir. A.Həsənovun, Z.Zeynalovanın, S.Salamovanın, N.Rüstəmovanın, Ş.Əliyevanın, Y.Kərimovun, R.Murşaqulovanın, L.Cəfərovanın, Ş.Məmmədovanın tədqiqatlarında əsaslandırılır ki, uşaqlar təbiət və cəmiyyət hadisələri haqqında müəyyən biliklərə yiyələnməklə əqli cəhətdən inkişaf edir. Araşdırmalarda əqli inkişaf əxlaq və fiziki tərbiyə ilə vəhdətdə tədqiq olunur. İradi keyfiyyətlərin formalaşmasında əqli davranış normalarının yeri və rolu müəyyənləşdirilir.

70-80-ci illərin tədqiqatlarında məktəbəqədər yaşlı uşaqların biliklərinin sistemləşdirilməsi, təlim məşğələlərinin məzmunu və yeni prinsiplərin müəyyənləşdirilməsi əsas məqsəd kimi qəbul edildi. Sovet psixoloqları şəxsiyyətin inkişafında nəzəriyyədən çox praktikanın böyük rol oynadığını nəzərə alaraq əyani – hərəkəti və əyani – obrazlı (düşünmə tərzini) təfəkkürü öyrənməyə üstünlük verdilər. Z.Mehdizadə məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda idraki proseslərin - qavrayışın, M.Həmzəyev, L.Qasımova təxəyyülün, S.Ağverdiyeva diqqətin, hisslərin, N.Şükürova hafizənin, K.Kərimov diqqətin, R.Əliyev təfəkkürün özünəməxsus xüsusiyyətlərini araşdırdılar. Digər tədqiqatlarda N.Şükürova, K. Bağirova, Z.Asanova, G.Tağıyeva, A.Məmmədova uşağın məktəbə psixoloji hazırlığının şərtlərini müəyyənləşdirdilər, uşaqların əsas fəəsliliyyət növü olan oyunun psixi inkişafa təsirini araşdırdılar, bədii tərbiyə üzrə işin psixoloji xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirdilər, uşaqlarda psixi proseslərin inkişaf etdirilməsində tərbiyəçinin rolunu izah etdilər, özünüqiymətləndirməni məktəb təliminə psixoloji hazırlığın mühüm şərti kimi təhlil etdilər.

60-cı illərdən başlayaraq məktəbəqədər yaşlı uşaqların əmək tərbiyəsi probleminin araşdırılması sahəsində tədqiqatlar genişləndi. Əmək uşaqlarda zəhmətsevərliklə yanaşı, dözümlülük, cəsarət, yoldaşlıq, dostluq, qayğıkeşlik, xeyirxahlıq, qeyrətlik və vətənpərvərlik kimi əxlaqi keyfiyyətlər formalaşdırır. A.Həsənovun, R.Murşaqulovanın, N.Rüstəmovanın, D.Salamovanın, E.Cəfərovanın, Z.Asanovanın, V.Nəcəyevanın, K.Abdullayevanın, Ə.Ağayevanın, L.Qoşqarovanın, J.Həsənovanın, B.Səlimovanın, R.Əsgərovanın və b. məqalələrində məktəbəqədər yaşlı uşaq əməyinin özünəməxsus xüsusiyyətləri təhlil və tədqiq edildi, bu yaşda uşaq əməyinin təqlidedici xarakter daşması və oyunla sıx bağlı olması əsaslandırıldı. Tədqiqatlarda uşaq bağçasının müxtəlif yaş qruplarında uşaqların əməyinin təşkili xüsusiyyətləri də geniş yer tutur. Burada həm fərdi tapşırıqların, həm də kollektiv işlərin təşkili texnologiyası ümumiləşdirilir, əsaslandırılır ki, orta qrupda uşaqların əməyi daha müstəqil və fəal fəəliyyət xarakteri kəsb edir. A.Həsənov, K.Abdullyeva, V.Nəcəyeva, L.Şirinova, Z.Asanova

uşaqların özünəxidmət əməyinin təşkili xüsusiyyətlərini təhlil edərək, belə qənaətə gəlirlər ki, özünəxidmət əməyi kiçik qruplarda daha çox tətbiq edilir və uşaqlara çətinliyi aradan qaldırmaq, müstəqillik, səliqəlilik kimi keyfiyyətlər aşılayır. Keçən əsrin 70-80-ci illərində məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi-əqli tərbiyə probleminin kompleks şəkildə araşdırılması, əmək fəallığının məzmununu, metodlarını böyüklərin əməkləri ilə tanışlığın formalarını müəyyənləşdirməyə zəmin yaratdı. Tədqiqatlar özünəxidmət əməyi ilə yanaşı məktəbəqədər yaşlı uşaqların təsərrüfat-məişət əməyi, təbiətdə əmək, əl əməyi, ailədə əmək tərbiyəsinin təşkili məsələləri geniş yer tutdu. K.Abdullayeva məktəbəqədər yaşlı uşaqların özünəxidmət prosesində qarşılıqlı proseslərin xüsusiyyətləri, B.Səlimova, D.Dadaşzadə, L.Qoşqarova, X.Məmmədova məktəbəqədər yaşlı uşaqların kənd təsərrüfatı əməyi, R.Mursaqulova uşaqların təbiətdə əməyinin xüsusiyyətləri, K.Kərimova əmək tərbiyəsində xalq oyunlarından istifadə, R.Əsgərova uşaqların tərbiyəsində əmək və oyunların qarşılıqlı əlaqəsi, Ə.Ağayev uşaq bağçasında əmək tərbiyəsinin təşkilinin, D.Dadaşzadə isə uşaqların əmək tərbiyəsində valideynlərlə aparılan işin xüsusiyyətləri ilə bağlı maraqlı araşdırmalar apardılar.

Tədqiqat apardığımız mərhələdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların ekoloji tərbiyəsinin müxtəlif problemləri tədqiqat predmetinə çevrilmişdir. R.Mursaqulova, Ş.Əliyeva, L.Cəfərova, X.Məmmədova bağça yaşlı uşaqların ekoloji tərbiyəsində təbiətlə tanışlığın yerini və rolunu, R.Gülməmmədova uşaqların tərbiyəsində ekoloji tərbiyənin əhəmiyyətini, İ.Tacəddinov ekoloji tərbiyəyə təsir göstərən amilləri, L.Səfərova uşaqların ətraf mühitlə tanışlığının xüsusiyyətlərini, R. Mursaqulova uşaqların ekoloji tərbiyəsinin onlarda əməyə məhəbbət hissinin artırılmasına təsir imkanlarını üzə çıxarmış, ekoloji tərbiyənin xüsusiyyətlərini səciyyələndirmişdir.

Tədqiqatlarda uşaq şəxsiyyətinin kompleks öyrənilməsi onlarda estetik münasibətin formalaşdırılması probleminin həllinə müsbət təsir göstərirdi. Estetik tərbiyə problemlərinin tədqiqində prof. V.Xəlilovun mühüm xidmətləri vardır. O, estetik tərbiyə problemi ilə bağlı həm namizədlik (“İbtidai siniflərdə Azərbaycan xalq yaradıcılığı nümunələrinin öyrənilməsi estetik tərbiyə vasitəsi kimi”), həm də doktorluq (“Azərbaycan ümumtəhsil məktəblərində estetik tərbiyənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi”) dissertasiyaları müdafiə etmiş, onlarla monaqrafiya, dərslik və dərs vəsaitləri yazmışdır. Həmin tədqiqatlar, əsasən, şagirdlərin estetik tərbiyəsində həsr olunsada, burada həm də bağça yaşlı uşaqlarda estetik mədəniyyətin formalaşdırılması problemləri araşdırılır.

Tədqiqatlarında məktəbəqədər yaşlı uşaqların estetik tərbiyəsinin

nəzəri əsasları, prinsipləri (məqsədyönlülük, yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, varislik, sistematiklik və ardıcılıq və s.) müəyyənləşdirmiş, erkən yaşlı, orta və böyük qrup uşaqlarının estetik tərbiyəsinin məzmunu və metodları, təşkili formalarını araşdırmışdır. Ə.Qədimova, B.Həmidova gəzinti və ekskursiyaları, H.Cəfəri, Ş.Əliyeva təbiətlə tanışlığı, S.Axundova Azərbaycan xalq oyunlarını, S.Quliyev mahnıların öyrədilməsini və səhnələşdirilməsini uşaqların estetik tərbiyəsinin əsas vasitəsi kimi araşdırdı, P.Əliyarbəyova uşaqlarda bədii zövq və yaradıcı təxəyyülün inkişafına əyləncələrin təsirini, R.Mursaqulova məktəbəqədər yaşlı uşaqların ailədə estetik tərbiyəsinin əsaslarını tədqiqat predmetinə çevirdi, uşaq bağçasının daxili və xarici gözəlliyini estetik tərbiyənin mühüm vasitələrindən biri kimi təhlil etdi.

Tədqiq etdiyimiz mərhələdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların fiziki tərbiyəsinin nəzəri və praktik problemlərinin araşdırılması tədqiqatlarda mühüm bir elmi istiqamət kimi diqqəti cəlb edir. 60-90-cı illərdə pedaqoji tədqiqatlarda məktəbəqədər yaşlı uşaqların fiziki tərbiyəsinin nəzəri əsasları, uşaqların fiziki inkişafının əsas xüsusiyyətləri, onların fiziki tərbiyəsində pedaqoji və tibb işçilərinin birgə işinin xüsusiyyətlərinin araşdırılması mühüm yer tuturdu. Məktəbəqədər tərbiyə problemlərinin araşdırılmasında Ş.Əliyevanın “Məktəbəqədər təhsilin aktual problemləri” monoqrafiyası xüsusi aktualıq kəsb edir.

Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişafında “İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə” məcmuəsi mühüm rol oynamışdır. Məcmuə 1970-ci ildə prof.Y.Ş.Kərimovun redaktorluğu ilə fəaliyyətə başlamışdır. Məcmuədə məktəbəqədər təhsil-tərbiyəyə dair kifayət qədər məqalələr, dövlət sənədləri, “Uşaq bağçasında tərbiyə” proqramı, uşaqların məktəb təliminə hazırlanmaları istiqamətində xeyli yazılar dərc olunmuşdur. Məcmuədə tərbiyə məsələləri Z.Məhərrəmli tərəfindən tədqiq edilmiş, o, “İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə” məcmuəsində tərbiyə problemi” mövzusunda pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya müdafiə etmişdir.

“*Məktəbəqədər təhsil nəzəriyyəsinin inkişafı*” adlı yarımfəsildə əsaslandırılır ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsil-tərbiyə prosesinin mahiyyətini, məzmununu, prinsiplərini, metodlarını və təşkili formalarını öyrənən məktəbəqədər didaktika tədqiq etdiyimiz mərhələdə özünəməxsus inkişaf yolu keçmişdir. Didaktik tədqiqatlarda təhsil-tərbiyə prosesinin qanunauyğunluqları əsasında təhsilin məzmununun məktəbəqədər yaşlı uşaqlar tərəfindən səmərəli mənimsənilməsini, onların şəxsiyyət kimi tərbiyə olunmasını və inkişafını təmin edən yollar və şərtlər müəyyənləş-

dirilmişdir. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində təhsilin məzmunu tərbiyə proqramlarında öz əksini tapmışdır. Ona görə də dissertasiyada uşaq bağçalrı ilə bağlı bütün proqramlar təhlil olunur, spesifik xüsusiyyətləri araşdırılır.

Tədqiq etdiyimiz mərhələdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların təliminin əsasları tədqiq edilmiş, təlim uşaqların tərbiyəsinin və hərtərəfli inkişafının üzvü hissəsi və əsas vasitələrindən biri kimi araşdırılmış, məktəbəqədər tərbiyənin prinsip və metodları ilə bağlı azərbaycanlı alimlərin fikirləri təhlil və tədqiq edilmişdir.

Tədqiq etdiyimiz mərhələdə pedaqoji tədqiqatlarda təlim metodlarının yeniləşdirilməsi, təkmilləşdirilməsi, həyatın tələblərinə uyğunlaşdırılması didaktikanın əsas problemlərindən biri kimi diqqət mərkəzində olmuş, o psixoloji, qnoseoloji, pedaqoji aspektlərlə izah olunmuşdur. Təlim metodları üzrə nəzəriyyədə pərakəndəliyin hökm sürməsi, bu sahədə dəqiq sistemin müəyyən edilməməsi 60-80-ci illər üçün səciyyəvidir. 60-70-ci illərdə təlim metodlarının təkmilləşdirilməsi, yeniləşdirilməsi, həyatın tələblərinə, məktəb və məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin qarşısına qoyulmuş məqsədlərə uyğun hala salınması tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuş, onun təsnifatı ilə bağlı yeni fikirlər meydana gəlmişdi.

Təlim prosesində məktəbəqədər yaşlı uşaqların rəbitəli nitqinin inkişafının nəzəri və təcrübi məsələləri Y. Kərimovun, B.Paşayevanın, R.Əsgərovanın, Ə.Hacıyevanın, Ə.Qədimbəyovanın, S.Əliyevanın, Z.Zeynalovanın, B.Əhmədovun, Z.İbrahimovanın əsərlərində öz elmi-pedaqoji həllini tapmışdır. Y.Kərimovun “Uşaq bağçalarında nitq inkişafı metodikası” (1985), “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası” (2009), R.Əsgərovanın “Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda rəbitəli nitqin inkişaf etdirməsi” (2006), S.Əliyevanın “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafında xalq nağıllarının rolu” (1975) kitabları məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların nitq inkişafında tərbiyəçilərin istifadə etdikləri dəyərli mənbələrdir. S.Əliyeva öz araşdırmalarında məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafında xalq nağıllarını, Ə.Qədimova tapmacaların rolunu, Z.Zeynalova ətraf aləmlə tanışlığın təsirini, B.Paşayeva, M.Mustafayeva uşaq bağçasının böyük qruplarında rəbitəli nitqin inkişaf yollarını müəyyənləşdirmiş, bu sahədə toplanmış təcrübəni ümumiləşdirmişdir.

XX əsrin 70-ci illərində altıyaşlıların məktəbə hazırlanması tədqiqatçı alimlərin diqqət yetirdiyi pedaqoji problemlərdən olmuşdur. “Maarif” nəşriyyatı “Uşaqların məktəbə hazırlanması”, “Altıyaşlı uşaqların məktəbə hazırlanması” kitablarını nəşr etmişdir.

Aparılan tədqiqatdan aşağıdakı **nəticələr** əldə edilmişdir:

1. XX əsrdə Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogika elminin təşəkkülü və inkişafı üçün əlverişli şərait, sosial-siyasi, iqtisadi, mədəni-elmi zəmin yarandı, sovet hökuməti məktəbəqədər təhsil-tərbiyə işlərinin tədqiqini, nizamlanmasını və təcrübi məsələlərini öyrənən elmin inkişafını təmin etdi, yeni istiqamətli pedaqoji nəzəriyyələrin formalaşmasına şərait yaratdı.

2. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması təhsilin digər pillələri ilə yanaşı, məktəbəqədər tərbiyə sahəsində də yeni mərhələnin əsasını qoydu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaranmış dövlət məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri 20-ci illərdə ümumi təhsil sisteminin tərkib hissəsinə çevrildi.

3. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün kadr hazırlığına XX əsrin 20-ci illərindən başlanmışdır. Bu, respublikada yüksək ixtisaslı kadrlara olan ehtiyacı ödəmək, uşaqların ictimai tərbiyəsini daha da yaxşılaşdırmaq, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin şəbəkəsini genişləndirmək və onların maddi-texniki bazasını zənginləşdirmək üçün görülən tədbirlərdən biri idi.

4. XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin sayının artması, onun maddi-texniki bazasının güclənməsi bu sahə üçün pedaqoji və elmi pedaqoji kadr hazırlığının zəruriliyini gündəmə gətirdi. Pedaqoji universitet və institutların məktəbəqədər pedaqogika kafedralarını, Azərbaycan ETPEİ-nin müvafiq şöbələrini zəruri sərəştəyə malik elmi və elmi-pedaqoji kadrlarla təmin etmək yüksək ixtisaslı kadr hazırlığının mühüm tərkib hissəsi kimi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur.

5. Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogika elminin inkişafında məktəbəqədər pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixinə dair elmi-pedaqoji tədris ədəbiyyatının, dərslik və dərs vəsaitlərinin mühüm rolu olmuşdur. Dissertasiyada məktəbəqədər pedaqogika ilə bağlı dərslik və dərs vəsaitləri tarixi-xronoloji aspektdə təhlil olunmuş, inkişaf xüsusiyyətləri və tendensiyləri müəyyənləşdirilmişdir.

6. Məktəbəqədər pedaqogikanın inkişafına məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişafı güclü təsir göstərmişdir.

7. Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogika bir elm kimi sonralar formalaşsa da, keçən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsini nəzəri və praktik problemləri ilə bağlı kifayət qədər araşdırmalar aparılmış, məktəbəqədər tərbiyənin məqsədi, məzmunu, mahiyyəti, prinsipləri və təşkili formaları ilə bağlı azərbaycanlı alimlərin dəyərli tədqiqatları meydana gəlmişdir.

8. Tədqiq etdiyimiz mərhələdə məktəbəqədər pedaqogika ayrıca elm sahəsi kimi təşəkkül tapmış və inkişaf etmişdir.

9. Məktəbəqədər təhsilin məzmununun müəyyənləşdirilməsi, elmi cəhətdən əsaslandırılması məktəbəqədər pedaqogika elminin metodoloji problemlərindən biri kimi həmişə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur.

10. Tədqiqatçılar həm məktəbəqədər yaşlı uşağın şəxsiyyətinin həm də məktəbəqədər pedaqogika elminin özünün formalaşmasına təsir göstərən amilləri araşdırmış, onun başqa elmlərlə (psixologiya, anatomiya və fiziologiya, məktəb gigiyenası, etika, incəsənət, uşaq ədəbiyyatı və.s.) əlaqəsinin mahiyyətinə aydınlıq gətirmişlər.

11. Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogika elminin inkişafı milli ictimai- pedaqoji düşüncənin coğrafi sərhədlərindən, onun dünya, xüsusilə, rus pedaqogikası və mədəniyyəti ilə qarşılıqlı əlaqələrinin təsirindən bilavasitə asılı olmuşdur.

12. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsil-tərbiyə prosesinin mahiyyətini, məzmununu, prinsiplərini, metodlarını və təşkili formalarını öyrənən məktəbəqədər didaktika tədqiq etdiyimiz mərhələdə özünəməxsus inkişaf yolu keçmişdir. Didaktik tədqiqatlarda təhsil-tərbiyə prosesinin qanunauyğunluqları əsasında təhsilin məzmununun məktəbəqədər yaşlı uşaqlar tərəfindən səmərəli mənimsənilməsini, onların şəxsiyyət kimi tərbiyə olunmasını və inkişafını təmin edən yollar və şərtlər müəyyənləşdirilmişdir.

13. XX əsrin 70-ci illərində altıyaşlıların məktəbə hazırlanması tədqiqatçı alimlərin diqqət yetirdiyi pedaqoji problemlərdən olmuşdur. Azərbaycanda altıyaşdan təlimin kütləvi şəkildə həyata keçirilməsinə keçən əsrin 80-ci illərinin ortasından başlanmışdır. 1972-ci ildə 7 sinifdə qeyri-rəsmi, 1974-cü ildə 20 sinifdə eksperiment şəklində həyata keçirilməyə başlanmışdır.

14. Tədqiq etdiyimiz mərhələdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsil-tərbiyəsindən bəhs edən pedaqoji mətbuat nümunələri fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişafında “İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə” məcmuəsi mühüm rol oynamışdır.

15. Məktəbəqədər tərbiyə mütəxəssisləri Azərbaycan, Avropa və rus pedaqoji fikir klassiklərinin kiçikyaşlı uşaqların təhsil-tərbiyəsi və şəxsiyyət kimi formalaşması ilə bağlı fikir və ideyalarını təhlil və tədqiq etmiş, uğurlu elmi-pedaqoli nəticələrə gəlmişlər.

16. Müasir dövrdə məktəbəqədər pedaqogika elmi məktəbəqədər təhsil-tərbiyə müəssisələrində gedən prosesləri təhlil etməli, onların daxili qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarmalı, təhsil-tərbiyə işinin səmərə və keyfiyyətini

yüksəltməyə istiqamət verməlidir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu iddiaçının çap olunmuş aşağıdakı *əsərlərində* öz əksini tapmışdır:

1. Kiçik yaşlı məktəblilərdə milli şüurun tərbiyəsinə dair // Pedaqoji Universitetin Elmi xəbərləri, 2003, №4, s.257-258.

2. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyəsi // Pedaqoji Universitet Xəbərləri, 2008, №2, s.246-251.

3. Bağcayashlı uşaqlarda əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyəsi // “Məktəbəqədər və ibtidai təhsil” (elmi-metodik jurnal), 2009, № 3, s.41-46.

4. Təlim-tərbiyə prosesində uşaqları öyrənmə yolları // “Məktəbəqədər və ibtidai təhsil” (elmi-metodik jurnal), 2010, № 1, s.42-46.

5. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsində fərdi yanaşmanın rolu / Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professor-müəllim heyətinin ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş IX elmi konfransının materialları, Bakı, ADPU, 2010, s.121-122

6. Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogikanın inkişafı tarixindən / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Çağ Öyrətim İşlətmələri Qafqaz Universiteti / Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc tədqiqatçıların ümum-respublika elmi konfransı Tezislər Bakı, Qafqaz Univer. 06-07 may 2010, s.369-371

7. Körpə yaşlı (0-2) uşaqların tərbiyəsi. Dərs vəsaiti. Bakı, ADPU, 2010, 116 s. Həmmüəllif.

8. “Məktəbəqədər pedaqogika nəzəriyyəsi üzrə tədris ədəbiyyatının hazırlanması və təkmilləşdirilməsi” // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. BSU, 2010, №5/10, s.165-169

9. Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil müəssisələri: təşəkkülü və inkişafı // Pedaqoji Universitet Xəbərləri, 2010, №5, s.261-268

10. “Məktəbəqədər pedaqogika tarixi” üzrə tədris ədəbiyyatının hazırlanması və təkmilləşdirilməsi // Azərbaycan Dillər Universiteti Elmi xəbərlər. 2010, №5, s.380-385

11. Формирование и развитие Дошкольных учреждений в Азербайджане как основной фактор развития дошкольной педагогической науки // Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби. Вестник КазНУ им. Аль-Фараби Серия педагогические науки Алматы №2-3(30-31) 2010 год. ст.5-9

12. Azərbaycanca məktəbəqədər pedaqogika elminin inkişafında “Məktəbəqədər pedaqogika” və “Məktəbəqədər pedaqogika tarixi” dərslik və dərs vəsaitlərinin rolu / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika Elmi Konfransının Materialları BDU-nin nəşriyyatı, Bakı -2011, s.294-296

13. Об истории дошкольной педагогической науки Азербайджана / Пятигорский Государственный Лингвистический Университет «Эпический текст: проблемы и перспективы изучения» Материалы III Международной научной конференции г. Пятигорск, 17-19 ноября 2010, ст.92-93

14. Роль дошкольной педагогики в решении современных проблем обучения в дошкольных учреждениях. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidən hazırlanma İnstitutunda keçirilən “İnnovasiya, təhsilin keyfiyyəti və inkişaf” I Beynəlxalq elmi konfransın materialları, 2010, st.129-132

15. Azərbaycanca məktəbəqədər pedaqogika elminin inkişafında rus pedaqog alimlərinin tədqiqatlarının rolu// Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Elmi əsərlər. 2011, №1, s.220-223

16. Azərbaycanca məktəbəqədər pedaqogika elminin təşəkkülü və inkişafında rus pedaqog – alimlərinin nəzəri irsinin rolu” / Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu “Tədris prosesinin təkmilləşdilməsinin pedaqoji-psixoloji problemləri” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. Naxçıvan, 2011, s.231-232

17. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün elmi-pedaqoji kadr hazırlığı // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası, 2012, №1, s.318-321

18. Məktəbəqədər təhsil nəzəriyyəsinin inkişafı// “Dil və ədəbiyyat” beynəlxalq elmi – nəzəri jurnal Bakı, 2012, 1(81), s.258-260

19. Məktəbəqədər pedaqogikanın nəzəri problemlərinin tədqiqi Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Elmi əsərlər. Bakı-2012, №2, s.230-233

20. “Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin şəbəkəsinin genişlənməsi və maddi – texniki bazasının gücləndirilməsi” // “Dil və ədəbiyyat” beynəlxalq elmi – nəzəri jurnal ,2012, 2(82), s.282-284

21. Məktəbəqədər tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişafı / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Slavyan Universiteti Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri (Ali məktəblər arası elmi məqalələr məcmuəsi), BSU 2012, №2, s.141-145

22.«Перспективы развития Дошкольной педагогики как науки 1960 – 1990 годы» / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidənhazırlanma İnstitutunda keçirilən “İnnovasiya, təhsilin keyfiyyəti və inkişaf” II Beynəlxalq elmi konfransın materialları 7 – 9 iyun, 2012, st.145-145

23.Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasına dair / Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professor-müəllim heyətinin ADPU-nun 90-cı ildönümünə həsr olunmuş elmi konfransının materialları Bakı, ADPU, 2012, s.328-333

24.Müasir dövrdə Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişafı / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVI Respublika Elmi Konfransının Materialları. Bakı, 2012, s.261-264

25.Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün ali təhsilli pedaqoji kadr hazırlığı // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası,2013, №4- s.238-241

26. Современные проблемы управления дошкольными образовательными учреждениями / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidənhazırlanma İnstitutunda keçirilən “İnnovasiya, təhsilin keyfiyyəti və inkişaf” III Beynəlxalq elmi konfransın materialları 11-13 iyun Bakı, 2014, s.110-112

27.“Məktəbəqədər pedaqogika”(bakalavr pilləsi üçün). Proqram. Bakı, 2014, 52 s. (həmmüəllif)

28. XX əsrin 60-90-cı illərində Azərbaycanda məktəbəqədər yaşlı uşaqların əxlaq tərbiyəsinin nəzəri və praktik problemlərinin tədqiqi // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası, 2014 , №2, s.228

Первин Айдын кызы Джафарова

Развитие дошкольной педагогики в Азербайджане (Во второй половине XX века – в начале XXI века)

Резюме

В XX веке в Азербайджане были созданы благоприятные социально – политические и экономические условия для развития и поднятия дошкольной педагогической науки. Советское правительство обеспечило применение дошкольной учебно – воспитательной работы, развитие науки, изучающей практические вопросы, создало условия для формирования новых направлений педагогической науки.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении указывается актуальность, объект, предмет, цели и задачи исследования, методологические основы, методы, теоретическое и практическое значение, сообщается о представленных к защите положениях и их апробации.

Первая глава диссертации называется «Основные факторы, обуславливающие развития дошкольной педагогической науки в Азербайджане» состоит из 3 х подглав. Здесь исследуется проблема расширения сети дошкольных воспитательных учреждений и усиление материально – технической базы, подготовка педагогических и научно – исследовательских кадров для дошкольных воспитательных учреждений, на первом плане выдвигается роль национальных кадров в подготовке учебной литературы по теории и истории дошкольной педагогики.

Вторая глава называется «Развитие дошкольной учебно – воспитательной теории» Состоит из трёх подглав. Она посвящена теоретическим проблемам дошкольной педагогики в Азербайджане. Здесь рассматриваются теоретические проблемы дошкольной педагогики и развитие теории дошкольного обучения и воспитания, проводится сопоставительный анализ.

Проводимые исследования нашли отражение в 15 результатах.

**Development of pre-school pedagogy in Azerbaijan
(Second half of XX - beginning of XXI century)**

Summary

In XX century for formation and development of pre-school pedagogy science in Azerbaijan was arisen auspicious conditions, social-political, economical, cultural-scientific background. Soviet government ensured the development of investigation, regulated and practical work of pre-school education, created good opportunity to form new directly pedagogical theories.

The dissertation consists of an introduction, two chapters and a list of references.

The introduction analyses actuality of the themes, determines object and subject, purpose, methodological base, methods, theoretical and practical significance of the research work, shows the theses and their approbation assignment to the defense.

The first chapter of dissertation is named “The main factors conventional development of pre-school pedagogy science in Azerbaijan” and consists of three subchapters. The problem extensive of pre-school education institution net and strengthen of material and technical basis are researched in this chapter. Pedagogical and science-pedagogical training specialists are looked through for pre-school education institution, the cares of national specialists are shown in prepared and improved teaching literature according to the theory and history of pre-school pedagogy.

The second chapter of dissertation is entitled “Development the theory of pre-school education” and consists of three subchapters. In this chapter the investigation devoted theoretical problems of pre-school pedagogy in Azerbaijan are analyzed and looked through the development of pre-school education theory.

The main results of the research work are summarized in the conclusion.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

**Первин Айдын кызы Джафарова
Развитие дошкольной педагогики в Азербайджане (Во второй
половине XX века – в начале XXI века)**

5804.01-Общая педагогика, история педагогики и образования

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по педагогике**

Баку -2014